

egyeseket is énekeltetek, különösen akkor, ha az egész osztály már fáradt, azután állva is énekelnek. Itt a szép éneklésnél már nem szükséges az ütemezés. Közben figyelmeztetem a gyermekeket, a helyes lélegzetvételre és hangkiejtésre.)

V. Gyakorlatok éneklése.

(Mivel olyan gyakorlatokat vettem, amelyek a tanulók könyvében nincsenek meg, azért gyorsan leírom ezeket a táblára. A negyed hangközugrást le és föl, valamint a lapról való olvasást akarom gyakoroltatni.)

(A gyakorlat: negyed értékű alsó c, h, a, g, majd fél értékű c, g, g, c, negyed értékű d, c, h, a, majd félértékű d, a a, d, negyed értékű e, d, c, h, majd félértékű e, h, h, e.)

Olvassátok le a hangokat! Ütemezzük el! Mi van előírva? (4.) Mit jelent? Hogyan ütemezzünk négyet? Ütemezzünk és mondjuk hozzá a hangok neveit! Most próbáljuk leénekelni, mindjárt ütemezéssel. (Egyesek, majd az egész osztály.)

Sok dalt tanultatok már, gyermekek? Hát melyiket szeretnétek elénekelni? Énekeljük el! (Harmonium kísérettel.) (Ezután ismét visszatérünk a tanult dalra.) Most énekeljük el még egyszer a Reménykedést, élénken, vígan. Örüljünk s reméljünk, hogy — mint a dal mondja — „majd ránk süt még egyszer valahára, az örömmek fénysugára, amikor leomlanak a trianoni csuf határok és összeölelkezünk mindnyájan, akik a Kárpátok medencéjében magyarok vagyunk!”

Szabó Betta.

Nyelvi magyarázatok

Az alárendelt mondat

V.—VI. osztály

Előkészület

Tanításom célja az, hogy a tanulókkal e két tényt vétessem észre: a) alkalmas mondatokból kivethetnek egy mondatrészt s azt mondat alakjában fejezhetik ki; b) amilyen mondatrészt kiemeltünk, olyan lesz a mellékmondat. Ebből azután megértetem a fő és mellékmondat között lévő függő, vagy alárendelt viszonyt.

Tanításomat megelőzően már több ízben észrevétem, hogy gondolatainkat gyakran csak összetett mondat alakjában fejezhetjük ki s hogy az összetett mondat több mondattagból áll. Ennek felujtása lesz a kapcsoló ismétlés, melynek nyomán világosan kitűzhetem tanításom célját: hogyan származik az összetett mondat?

A tanításomhoz mondatalkottatás helyett kész példákat választok. Teszem ezt azért, mert míg sok esetben a mondatalko-

tás egyenesen hozzájárul a világosabb megértéshez, addig az ezen tanítás megértéséhez szükséges tömör példák megszerkesztése az erőltetettséggel látszatát kelti föl. Közmondások köréből választom tehát a szükséges mondatokat.

A mondatokat külön-külön elemezve kiemeltetem az illető mondatrészt s mellékmondat alakjában fejeztetem ki. A kiemelésnél s az új mondatalkotásnál mindig *tartalmi* szempontok szerint járok el s csak ezek után következnek az *alaki* szempontok. Az első mondatból kiemeltetem az alanyt, a másodikból az időhatározót, a harmadikból a tárgyat s e három példa analógiának is elegendő annak megértéséhez, hogy bármely mondatrész kivethető s így mondattá alakítható *anélkül, hogy értelme változnék* s amilyen mondatrészt kiemeltem, olyan lesz a mellékmondat. Ezt követheti az alaki szempontból való vizsgálat, a mondatok elválasztása, a kötőszók. (Azt észrevétni, hogy a kiemelt mondatrész az új mondatban állítmányként szerepel, a népiskolában szükségtelen.)

Ezután következik a fő- és mellékmondat elnevezés s a két mondat egymáshoz való viszonyának megvizsgálása. A begyakorláskor alkalmat adunk arra, hogy a tanuló kész példákban gyakorolja úgy a mellékmondat alkotását, valamint a két mondatnak összevonását is. Itt aztán alkalmunk van észrevétni, hogy gondolatainkat akárhányszor *sokkal világosabban fejezhetjük ki fő- és mellékmondat alakjában*, mert az egy mondatba való beleerőszakolás a beszédet nehezéssé teszi.

A tanítás után előzetes megbeszélés alapján gyakorlat céljából írásbeli feladatot adok.

Vázlat:

I. Előkészítés.

- a) Kapcsoló ismétlés.
- b) Célkitűzés.

II. Tárgyalás.

- a) A példamondatok megértetése.
- b) A mondatrészeknek új mondattá való átalakítása:
  1. alany,
  2. tárgy,
  3. időhatározó.
- c) A főmondat, mellékmondat:
  1. tartalmi szempontból,
  2. alaki szempontból.
- d) Alárendelt viszony megértése és elnevezése.

III. Begyakorlás.

- a) Összefoglalás.
- b) Példákra való gyakoroltatás.
- c) Előzetes megbeszélés alapján írásbeli dolgozat.

Tanítás.

I. a) Beszéd közben milyen mondatokat használunk? Melyik az egyszerű mondat? Melyik a bővített mondat? Melyik az összetett mondat?

b) Célkitűzés: Ma arról tanulunk, hogyan keletkezik az összetett mondat, sőt mi magunk is alkotunk ilyen összetett mondatokat!

II. a) Mit szoktam én a későnjövőőknek mondani? (Ki korán kel, aranyat lel.) Mit mondok az olyan gyermeknek, aki a munkáját hamar megcsinálta? de nem rendesen? (Hamar munka ritkán jó.) Mik ezek? (Közmondások.) Miért használjuk mi beszéd közben ezeket a közmondásokat? (Mert sok igazság van bennük röviden, tömören.) Mondok én még néhány ilyen közmondást. Megtörténik az nemcsak veletek, hanem velem is, hogy munka közben véletlenül valami hibát követek el. Vajjon okos ember volnék-e, ha más alkalommal *ugyanazt* a hibát követném el? Abban a pillanatban észrevénem s azt mondanám: Okos nem ütközik kétszer egy kőbe! Irjátok le ezt a közmondást az irkátokba! (Én a táblára írom, vagy íratom.)

Sokszor látom, amint játék közben összevesztek egymással. Egyik sem enged a másiknak. Ha az egyik gorombán szól, a másik még durvábban válaszol. Pedig higgyétek el, szép szóval sokkal többre mehet mindenki, mint durvasággal. Van rá egy közmondás is: Szép szó az ellenséget is kibékíti. Irjuk le ezt is! (A két mondat között az alkotandó új mondat részére maradjon üres hely.)

Előfordul köztetek is, hogy valamelyik gyermek, mikor pl. számtani feladatot kell készíteni, elbáméskodik, nézelődik s amikor hallja az óra végén a csengőt, akkor kezd neki a munkának — mikor már késő! Olyan, mint a rossz kocsis, aki akkor kezdi etetni a lovait, mikor már indulni kellene. Az ilyenekre mondják azt: „Ne atrakolj induláskor“. (Leíratom ezt is.)

Mit irtunk föl? (Közmondásokat.) Olvasd el mindegyiket s magyarázd meg, mikor használhatod beszéd közben. (Tehát a beszédet vizsgálom s ezért az értelemmel teljesen tisztában kell lenni.)

b) 1. Foglalkozzunk mindegyikkel külön-külön.

Okos ember nem ütközik kétszer egy kőbe.

Milyen ez a mondat? (Bővített.) Keressük ki a fő- és bővítő részeket! (Elemeztetem.) Az óra elején azt mondtam, hogy megtanuljuk, hogyan keletkezik az összetett mondat. *Most ebből az egy mondatból fogunk két mondatot csinálni.* (Részletcélkitűzés.)

Kiről beszéltünk ebben a mondatban? (Az okosról.) Milyen mondatrész ez? (Alany.) Huzzátok alá s irjátok fölébe. (A táblán is csinálom.) Most vegyük ki ezt az alanyt s alkossunk belőle egy új mondatot! Tegyük az alanyt zárójelke s olvassátok,

mi marad ott a mondatból! (— nem ütközik kétszer egy kőbe.) Ki? (Az, aki okos.)

Mondd ki most ebben az alakban a mondatot! (Nem ütközik kétszer egy kőbe az, aki okos.) Irgátok le kérdésével együtt arra a helyre, amit a mondat alatt üresen hagyatok! (A táblán is!) Változott-e a mondat értelme? (Nem.) Csak mije változott? (Az alakja.) Amit az előbb egy mondatban fejeztünk ki, azt most két mondatban, tehát összetett mondat alakjában mondtuk ki, de ne feledjétek, hogy a *jelentése, az értelme nem változott.*

2. Alkossunk most a második mondatból összetett mondatot! (Részletcélkitűzés.)

(Az eljárás teljesen ugyanaz, mint az előbbi esetben, csak-hogy itt a mondat tárgyát emeltetem ki s így alkottatom a következő összetett mondatot):

Szép szó azt is kibékíti, aki ellenség.

2. Alkossunk most a második mondatból összetett mondatot! (Ez esetben az időhatározót emeltetjük ki s alkotjuk a következő összetett mondatot):

Ne abrakolj akkor, amikor indulsz.

A mondatok átalakítása után a tábla és a tanulók irkájának ez a képe lesz:

Alany.

I. (*Okos*) nem ütközik kétszer egy kőbe.

Nem ütközik kétszer egy kőbe az, (ki?) aki okos.

Tárgy.

II. Szép szó az (*ellenséget*) is kibékíti.

Szép szó azt is kibékíti, (kit?) aki ellenség.

III. Időhatározó.

Ne abrakolj (*induláskor*).

Ne abrakolj akkor, (*mikor?*) amikor indulsz.

Ha kétség merülne fel aziránt, hogy csakugyan két-két mondat származott, a mondatok értelmére való hivatkozáson kívül mindegyikben megkeresztetjük az alanyt s állitmányt is, mint amelyeknek jelenléte bizonyítéka annak, hogy mondatok keletkeztek s nem csupán az illető mondatrész helye változott meg.

Ime, gyermekek, három példán is láttuk, hogyan alkothattunk egy mondatból kettőt, vagyis összetett mondatot! Ki tudná elmondani hogyan? (A bővített mondatból kivettük az alanyt, a tárgyat, az időhatározót s abból csináltuk az új mondatot.) Mit gondoltok, vajjon csak ezeket a mondatrészeket lehet kiemelni? Jegyezzétek meg, hogy minden mondatrészt (tehát az állitmányt is!) kiemelhetjük s új mondattá alakíthatjuk. Hanem már most azt vizsgáljuk meg, milyen mondat az, ami ott maradt s milyen az, amit alkottunk a kivett mondatrész helyébe? (Részletcélkitűzés.)

c) 1. Vizsgáljuk meg az első mondatpárt!

Alany.

I. (Okos) nem ütközik kétszer egy kőbe.

Nem ütközik kétszer egy kőbe az, (ki?) aki okos.

Mi történt itt a mondat alanyával? (Kivettük.) Olvasd el csak azt, ami ott maradt. (Nem ütközik kétszer egy kőbe.) Ha én csak ennyit mondanék: Nem ütközik kétszer egy kőbe, — nem volnál valamire kíváncsi? (Ki?) Tehát melyik mondat az, amelyik kiegészíti az értelmét? (A második.) De azt honnan kaptuk? (Az elsőből.) Jegyezzétek meg! *Amelyik mondatból kivettük a mondatrészt, abban van a főgondolat, az a főmondat. Amit a kivett mondatrészből alkottunk, ami a főmondat értelmét kiegészíti, a mellékmondat.* Melyik a főmondat az első összetett mondatban? a másodikban? a harmadikban? Melyik a mellékmondat az első összetett mondatban? a másodikban? a harmadikban? Gyermekek! A mellékmondatoknak nevet is adhatunk ám! (Részletcélkitűzés.) Mit emeltünk ki az első összetett mondatból? (Az alanyt.) Tehát a mellékmondat tulajdonképpen mi helyett van? (Az alany helyett.) Hát akkor milyen nevet tudnánk adni ennek a mellékmondatnak? (Alanyi mellékmondat.) A második mondatból a tárgyat vettük ki, milyen nevet adhatnánk ennek a mellékmondatnak? (Tárgyi mellékmondat.) A harmadiknak? (Időhatározói mellékmondat.) Hátha jelzőt emelünk ki? (Jelzői mellékmondat.) És ha állitmányt emelünk ki? (Állitmányi mellékmondat.) Ki tudja megmondani, hogy a mellékmondatot mindig hogyan nevezzük? (Amilyen mondatrészből alkottuk.) Minden fajtájú mellékmondatról külön fogunk majd tanulni.

2. Alaki szempont. Vizsgáljuk még tovább az összetett mondatot. Mi választja el a főmondatot a mellékmondattól? (Vessző.) Mi kapcsolja őket össze? (Aki, amikor.) Ezekről a szavakról később fogunk tanulni.

Azt már tudjátok, hogyan keletkezik a mellékmondat. Most tanuljuk meg azt, hogy miről ismerjük meg könnyen a főmondatot és a mellékmondatot? (Részletcélkitűzés.) Mindegyik összetett mondatot megvizsgáltatom alaki szempontból, t. i. azt, melyik mondatra tesszük fel a kérdést s melyik felel rá. Ennek alapján két eredményt állapíthatunk meg: 1. amelyik mondatnál kérdezzünk, az a *főmondat*; 2. amelyik mondatrész kérdésére felel a mellékmondat, az lesz a neve. Pl. alanyi, tárgyi, időhatározói, jelzői, állitmányi stb. mellékmondat. Ezzel kapcsolatban azt is észrevétetjük, hogy a fő- és mellékmondatot a *helyéről* nem lehet felismerni. Tekintve ugyanis, hogy az alárendelt mondatokban a főmondat legtöbbször elől áll, mint a mi három példánkban is, a gyermek könnyen azt gondolhatná, hogy mindig az a főmondat, amely elől áll

d) Vizsgáljuk meg már most azt, hogy a fő- és mellékmondat hogyan áll egymás mellett, vagy, ahogy mondani szoktuk, milyen viszonyban van egymással? (Részletcélkitűzés.)

A „viszony“ megértetése. Parancsol-e neked a szomszédod?

(Nem.) Hát te öneki? (Nem.) Tehát függtök-e egymástól? vagy független viszonyban vagytok? (Független viszonyban.) Vizsgáljuk most meg az én és a te közötted levő viszonyt. Milyen viszony van kettőnk között? (Függő.) Melyik függ a másiktól? Melyik kettőnk közül a fő? Teheted-e az iskolában azt, amit akarsz? Csak mit? Tehát a te akaratod az én akaratomnak alá van rendelve. Azért a köztünk levő viszonyt *alárendelt viszony*nak nevezük. Az iskolában tehát hányféle viszony van? (A gyermekek között mellérendelt, a gyermekek és a tanító bácsi között alárendelt a viszony.) Most már értitek-e a *viszony* szót? Most tehát megvizsgálhatjuk már azt is, milyen a viszony a fő- és mellékmondat között. (Részletcélkitűzés.)

Miből is származik a mellékmondat? (A főmondat egy részéből.) Azt is tanultuk már, hogy a mellékmondatnak tulajdonképpen mi a célja? (Magyarázza a főmondat értelmét.) A főgonddal azonban melyik mondatban van? (A főmondatban.) Sőt a mellékmondatot igen gyakran vissza is tehetjük a főmondatba. Hát akkor vajjon egyenlő értékű-e ez a két mondat? Milyen viszony lehetséges a fő- és mellékmondat között? (Függő.) És pedig melyik függ a másiktól? (A mellékmondat a főmondattól.) A függő viszonyt másképen is meg tudjátok nevezni? (Alárendelt viszony.) *A fő- és mellékmondatokból álló összetett mondatokat alárendelt mondatoknak nevezzük.*

III. a) Milyen mondatokról tanultunk? (Alárendelt.) Az alárendelt mondatokban milyen mondatok vannak? (Fő- és mellékmondatok.) Hogyan származik a mellékmondat? Hányféle mellékmondat van? Miről ismerjük meg könnyen a fő- és mellékmondatot? (Kérdés-ráfelelés.) A fő- és mellékmondatok között milyen viszony van?

b) Lássuk már most, hogy az alárendelt mondatokat felismeritek-e az olvasmányban s meg tudjátok-e vizsgálni? (Már tárgyalt olvasmányok mondatait vizsgáljuk.)

c) Házi feladat. Három alárendelt mondat leírása és megjelölése, milyen a mellékmondat.

(—)